

RUS VA O‘ZBEK TILLARIDA “YURAK” KONSEPTINING LINGVOKOGNITIV XUSUSIYATLARI

Yuldashev Bahodir Bekmuratovich

iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi

O‘zbek va rus tillari kafedrasi o‘qituvchisi

bohodiryoldashev1970@gmail.com

Annotatsiya Mazkur maqolada rus va o‘zbek tillarida “yurak” konseptining lingvokognitiv xususiyatlari qiyosiy aspektda tahlil qilinadi. Tadqiqotda “yurak” konseptining leksik-semantik, frazeologik va lingvomadaniy jihatlarini o‘rganilib, uning har ikki xalqning lisoniy ongidagi o‘rni aniqlanadi. Tahlil natijasida “yurak” konsepti insonning hissiy kechinmalari, ma’naviy olami, jasorati va mehr-muhabbatini ifodalovchi universal konsept ekanligi bilan birga, milliy-madaniy xususiyatlarga ham ega ekani aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: konsept, lingvokognitiv tahlil, yurak konsepti, lisoniy ong, frazeologizm, lingvomadaniyat, semantik maydon, qiyosiy tilshunoslik.

АННОТАЦИЯ В данной статье рассматриваются лингвокогнитивные особенности концепта «сердце» в русском и узбекском языках в сопоставительном аспекте. Исследуются лексико-семантические, фразеологические и лингвокультурологические характеристики данного концепта. Особое внимание уделяется его концептуальным признакам, способам вербализации и роли в языковом сознании носителей двух языков. Результаты исследования показывают, что концепт «сердце» является универсальной когнитивной единицей, отражающей не только общечеловеческие ценности, но и национально-культурные особенности русского и узбекского народов.

Ключевые слова: концепт «сердце», лингвокогнитивный анализ, когнитивная лингвистика, языковое сознание, лингвокультурология, фразеология, семантическое поле, сравнительное языкознание, вербализация, концептология.

ABSTRACT This article examines the linguocognitive features of the concept of “heart” in the Russian and Uzbek languages from a comparative perspective. The study analyzes the lexical-semantic, phraseological, and linguocultural characteristics of the concept. Particular attention is paid to its conceptual features, means of verbalization, and its role in the linguistic consciousness of speakers of both languages. The findings indicate that the concept of “heart” represents a universal cognitive construct that reflects not only common human values but also the national and cultural specifics of Russian and Uzbek linguistic worldviews.

Keywords: heart concept, concept, linguocognitive analysis, cognitive linguistics, linguistic consciousness, linguoculturology, phraseology, semantic field, comparative linguistics, verbalization.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda inson omili markaziy o‘ringa chiqib, tilning kognitiv va madaniy xususiyatlarini o‘rganishga bo‘lgan qiziqish ortib bormoqda. Kognitiv tilshunoslik til birliklarini inson tafakkuri va dunyoqarashi bilan bog‘liq holda tadqiq etadi. Ushbu yo‘nalishning muhim tushunchalaridan biri konsept hisoblanadi.

Konsept ma’lum bir xalqning dunyoni idrok etish tajribasi, madaniy qadriyatlari va mental xususiyatlarini o‘zida mujassamlashtirgan murakkab kognitiv birlikdir. “Yurak” konsepti esa insonning hissiy, ruhiy va axloqiy dunyosi bilan bog‘liq bo‘lgan universal konseptlardan biri sanaladi. O‘zbek va rus tillarida mazkur konsept turli til birliklari, frazeologizmlar va badiiy obrazlar orqali ifodalanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi rus va o‘zbek tillarida “yurak” konseptining lingvokognitiv xususiyatlarini aniqlash hamda ularning o‘xshash va farqli jihatlarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqot davomida qiyosiy-tavsifiy, konseptual tahlil, semantik tahlil va lingvomadaniy tahlil metodlaridan foydalanildi. Tahlil materiali sifatida rus va o‘zbek tillaridagi izohli lug‘atlar, frazeologik lug‘atlar hamda badiiy adabiyot namunalari xizmat qildi.

“Yurak” konseptining nazariy asoslari

Kognitiv tilshunoslikda konsept inson ongida shakllanadigan va muayyan madaniyat vakillarining dunyo haqidagi bilimlarini aks ettiradigan mental birlik sifatida talqin qilinadi. Konsept til, tafakkur va madaniyatning kesishgan nuqtasida joylashgan murakkab kognitiv tuzilma bo‘lib, xalqning tarixiy tajribasi, qadriyatlari va dunyoqarashini o‘zida mujassamlashtiradi.

“Yurak” konsepti insoniyat tafakkurida eng qadimiy va universal konseptlardan biri hisoblanadi. Inson organizmining muhim a’zosi sifatida yurak biologik vazifadan tashqari turli madaniyatlarda hissiyotlar, muhabbat, mehr-shafqat, jasorat va ruhiy holatlarning markazi sifatida tasavvur qilinadi. Shu sababli mazkur konsept turli tillarda keng semantik va assotsiativ maydonga ega.

Rus va o‘zbek tillarida “yurak” konsepti nafaqat fiziologik tushuncha, balki insonning ichki olami, ma’naviy qiyofasi va hissiy kechinmalarini ifodalovchi muhim lingvokognitiv birlik sifatida namoyon bo‘ladi.

“Yurak” konseptining leksik-semantik tuzilishi

O‘zbek tilidagi **yurak** va rus tilidagi **сердце** leksemalari dastlab anatomik ma’noni ifodalasa-da, vaqt o‘tishi bilan ko‘plab ko‘chma ma’nolarni hosil qilgan.

Izohli lug‘atlardagi ma’lumotlarga ko‘ra, “yurak” so‘zining asosiy ma’nolari quyidagilardan iborat:

1. Qon aylanish tizimining markaziy a’zosi.
2. Hissiyotlar va kechinmalar markazi.
3. Jasorat va matonat belgisi.
4. Mehr-muhabbat va samimiyat timsoli.
5. Biror narsaning markazi yoki asosiy qismi.

Masalan:

- shaharning yuragi;
- masalaning yuragi;
- yuragi ezildi;
- yuragi keng.

Rus tilida ham “сердце” so‘zi xuddi shunday semantik rivojlanishga ega:

- сердце человека;
- сердце города;
- доброе сердце;
- сердце подсказывает.

Bu holat inson tafakkurida yurakning biologik a’zodan ko‘ra kengroq konseptual mazmun kasb etganini ko‘rsatadi.

“Yurak” konseptining frazeologik reprezentatsiyasi

Konseptning til tizimidagi eng yorqin ifodasi frazeologik birliklarda namoyon bo‘ladi. Frazeologizmlar xalqning dunyoqarashi, madaniyati va qadriyatlarini aks ettiruvchi tayyor til birliklari hisoblanadi.

O‘zbek tilida “yurak” komponenti ishtirokidagi ko‘plab frazeologizmlar mavjud:

- yuragi orqasiga tortib ketdi;
- yuragi yorilib ketay dedi;
- yuragi hapriqdi;
- yuragiga tugib qo‘ydi;
- yuragi dov bermadi;
- yuragidan o‘tkazdi.

Mazkur birliklar insonning qo‘rquv, hayajon, quvonch, qat’iyat va ruhiy iztiroblarini ifodalashga xizmat qiladi.

Masalan:

“Yuragi dov bermadi” birikmasi insonning ma’lum vaziyatda jasorati yetishmasligini bildiradi.

“Yuragiga tugib qo‘ymoq” esa qat’iy qaror qabul qilish yoki biror narsani unutmaslik ma’nosini anglatadi.

Rus tilida ham “сердце” komponenti bilan bog‘liq frazeologik birliklar juda faol qo‘llanadi:

- сердце ушло в пятки;
- сердце кровью обливается;
- от всего сердца;
- принять близко к сердцу;

- каменное сердце;
- сердце не на месте.

Masalan:

“Сердце ушло в пятки” iborasi kuchli qo‘rquv holatini ifodalaydi.

“Каменное сердце” esa rahmsiz va hissiz inson tavsifida qo‘llanadi.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, har ikki xalq frazeologiyasida yurak insonning hissiy markazi sifatida talqin qilinadi. Biroq o‘zbek tilida yurak jasorat va iroda bilan bog‘liq ma’nalarda faolroq qo‘llanadi.

“Yurak” konseptining konseptual belgilari

Lingvokognitiv tahlil natijasida “yurak” konseptining bir necha asosiy konseptual belgilarini ajratish mumkin.

Yurak – his-tuyg‘ular markazi

Inson his-tuyg‘ularining yurak bilan bog‘lanishi deyarli barcha madaniyatlarga xos hodisadir.

O‘zbek tilida:

- yuragi ezildi;
- yuragi siqildi;
- yuragi quvonchga to‘ldi;
- yuragi orziqdi.

Rus tilida:

- сердце радуется;

- сердце тоскует;
- сердце болит;
- сердце страдает.

Mazkur misollar yurakning hissiy kechinmalar markazi sifatida qabul qilinishini ko'rsatadi.

Yurak – muhabbat va sadoqat timsoli

Muhabbat konsepti ko'pincha yurak obrazi orqali ifodalanadi.

O'zbek tilida:

- yuragidan joy olmoq;
- yurakdan sevmok;
- yuragini bermok.

Rus tilida:

- отдать сердце;
- любить всем сердцем;
- покорить сердце.

Har ikki tilda muhabbat hissining markazi sifatida aynan yurak konsepti tanlangan.

Yurak – jasorat va mardlik timsoli

O'zbek xalqining tarixiy hayot tarzi, qahramonlik an'analari va milliy mentalitetida jasorat muhim qadriyat hisoblangan. Bu holat yurak konseptida ham aks etadi.

Masalan:

- yurakli yigit;
- sher yurak;
- yuragi dov bermoq;
- yuragi po‘lat.

Rus tilida ham:

- львиное сердце;
- храброе сердце.

Ammo o‘zbek tilida mazkur sema nisbatan faolroq va mahsuldorroq hisoblanadi.

Yurak – ma’naviy poklik va insoniylik ramzi

Har ikki madaniyatda insonning axloqiy qiyofasi yurak orqali tavsiflanadi.

O‘zbek tilida:

- yuragi toza;
- yuragi oq;
- yuragi keng.

Rus tilida:

- доброе сердце;
- чистое сердце;
- большое сердце.

Bu birliklar insonning ichki olami va axloqiy fazilatlarini ifodalashga xizmat qiladi.

“Yurak” konseptining lingvomadaniy xususiyatlari

Har bir konseptning mazmuni muayyan xalqning madaniy qadriyatlari bilan bog‘liq holda shakllanadi.

O‘zbek madaniyatida yurak:

- mehr-oqibat;
- saxovat;
- jasorat;
- bag‘rikenglik;
- samimiyat

kabi tushunchalar bilan chambarchas bog‘langan.

Masalan, xalq maqollarida:

“Yurak bo‘lsa, yo‘l topiladi.”

“Yuragi kengning rizqi keng.”

kabi fikrlar uchraydi.

Rus madaniyatida esa yurak ko‘proq:

- mehr-shafqat;
- insonparvarlik;
- samimiyat;
- ruhiy sezgirlik

timsoli sifatida namoyon bo‘ladi.

Masalan:

“Сердцу не прикажешь.”

“Доброе сердце лучше богатства.”

kabi maqollar bunga misol bo‘la oladi.

Shunday qilib, “yurak” konsepti har ikki xalqning milliy mentalitetini aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy birlik hisoblanadi. Uning konseptual yadrosini hissiyot, muhabbat va insoniylik tushunchalari tashkil etsa, periferik qatlamlarida milliy qadriyatlar va madaniy stereotiplar mujassamlashgan.

Bu esa “yurak” konseptining nafaqat til birligi, balki xalqning tarixiy tajribasi, madaniy xotirasi va dunyoqarashini o‘zida aks ettiruvchi murakkab kognitiv tuzilma ekanligini ko‘rsatadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari rus va o‘zbek tillarida “yurak” konsepti universal xarakterga ega ekanligini ko‘rsatdi. Har ikki tilda u hissiyotlar, muhabbat, samimiyat va ma’naviy olam markazi sifatida talqin qilinadi. Shu bilan birga, konseptning milliy-madaniy mazmunida ayrim farqlar ham kuzatiladi. O‘zbek tilida “yurak” ko‘proq jasorat, matonat va mardlik bilan bog‘langan bo‘lsa, rus tilida mehr-shafqat va samimiyat semalari ustunlik qiladi.

Demak, “yurak” konsepti xalqning mentaliteti, madaniy qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiruvchi muhim lingvokognitiv birlik bo‘lib, uning qiyosiy tadqiqi til va tafakkur o‘rtasidagi munosabatlarni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yuriy Stepanov. *Konstanty: Slovar russkoy kultury*. Moskva, 2004.
2. Zinaida Popova, Iosif Sternin. *Kognitivnaya lingvistika*. Moskva, 2007.

3. Vladimir Karasik. *Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs*. Volgograd, 2002.
4. Shavkat Safarov. *Kognitiv tilshunoslik*. Toshkent, 2006.
5. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. *O‘zbek tilining izohli lug‘ati*. Toshkent, 2020.
6. Russian Academy of Sciences. *Bolshoy tolkovyy slovar russkogo yazyka*. Sankt-Peterburg, 2014.